

Carles Riba o la responsabilitat lingüística

No fa pas gaire, Narcís Comadira, en un article periodístic,¹ insistia d'una forma lúcida en l'operació d'adreçament i d'enriquiment de la nostra llengua —especialment, la poètica— que es realitzà al llarg d'un segle. Podríem dir que la seva exposició sumària, però precisa, és de fa temps una *communis opinio*. La crec, personalment, vàlida, encara que, com tota visió esquemàtica, freturarà sempre de precaucions, de reticències i de matisos.

Sembla indubtable que fou Verdaguer el primer a rescatar una llengua autèntica, apresa directament al camp i a la muntanya, i a formar així un cos poètic essencial mitjançant un lèxic i uns moviments sintàctics rics, vivents, positius i oberts a qualsevol manipulació de bona llei; ara, això sí, «allò que té de millor Verdaguer és del tot intemporal». Maragall, potser la segona fita en aquest camí de l'ennobliment lingüístic, posseirà precisament el do de la temporalitat: «Es el primer modern». Però s'imposa de seguida una justificada prevenció. Em costa de creure que la llengua d'aquest magnífic talent poètic, tan sovint precària, defec-tuosa, basada en la falla de la «paraula viva», hagi estat un veritable avenç en la nostra evolució. Si pensem que les *Horacianes* de Miquel Costa i Llobera i *Enllà* de Joan Maragall apareixen el mateix any (1906), és impossible de no fer-se'n creus. No puc oblidar l'estat de revolta que ara i adés em produïa, als meus quinze anys, a Mallorca, la lectura d'aquell català impur, mutilat i cantellut. Uns quants anys més tard, després de la guerra civil, discutíem a Barcelona, en una reunió clandestina, en presència de Sagarra, el «cas» Maragall. Algú deixà anar que era el «nostre» poeta. Sagarra replicà de sobte: «És un poeta sense llengua». La meua impressió, doncs, era compartida.

Cal esperar la prodigiosa actuació de Carner per a entrar en els veritables dominis d'una llengua depurada, opulenta i flexible, apta per a

1. NARCÍS COMADIRA, *La pedra de toc*, «La Vanguardia», 9-II-1984, pàg. 34.

qualsevol postulat de la poesia i de la prosa. És ell, sobretot, el qui arreplega, classifica, ordena, esporga i assaona tot un vast material lingüístic encara secret, espès o dubtós. Ara: no seríem justos si, al costat del seu bon gust innat, no hi situàvem, amb els mateixos drets, la influència que va exercir en l'escriptor la connexió assídua i estreta amb els principals representants de l'anomenada Escola Mallorquina, tan remarcable —amb rares excepcions— per la fresca i noble autenticitat de la seva llengua. Albert Manent, que ha estudiat pregonament aquestes relacions,² m'estalvia ara el deure d'insistir-hi, però crec que n'haig de subratllar, si més no, un judici: «Vull remarcar definitivament que Costa i Llobera fou l'autèntic mestre de Josep Carner».

No pas tot, evidentment, en aquesta formidable empresa de recobrament lingüístic, sovint duta a terme sota l'ombra i el guiatge de Pompeu Fabra, podia ésser or de llei. Ho podem comprovar si estudiem amb atenció, i sense escarafalls, el *corpus* lèxic aportat per Carner a la nostra llengua literària, tan pacientment classificat i catalogat per Loreto Busquets.³ Entre la formació de nous mots, les noves accepcions, els nous cultismes, els arcaïsmes, els dialectalismes i els estrangerismes, forçosament, com per una mena de llei biològica, s'havien de filtrar mots capriciosos, formes discutibles o alambinades i, *tout court*, errors. No endebades en certes crítiques de començ de segle o, encara, de mig segle enrrera es parlava, referint-se a Carner, d'«excentricitats», de «joguineig verbal», de «preciosisme», de desig d'«ostentar originalitat».⁴

Jo no podria assegurar —me n'han arribat rumors, no sé si provinents de «males llengües»— quina influència pogué exercir el màgic i gairebé diabòlic prestigi de l'escriptor en la tasca de Pompeu Fabra quan el nostre codificador indiscutible redactava el seu *Diccionari general de la llengua catalana*. És possible que alguna entrada incongruent li fos suggerida per Josep Carner. Si m'obligaven a esmentar-ne només una, com a exemple, potser adduiria un mot que degué néixer i es propagà dins un cercle al qual no podien ésser estranys, tots en barreja, Ruyra, Guerau de Liost i el mateix Carner: vull dir el substantiu «tocom», un dels mots-fantasma més flagrants de la nostra llengua moderna, que degué sorgir d'una mala interpretació acústica del legítim adverbí «ontocom»

2. ALBERT MANENT, *Josep Carner i el Noucentisme. Vida, obra i llegenda* (Barcelona, 1969), especialment 70-78.

3. LORETO BUSQUETS, *Aportació lèxica de Josep Carner a la llengua literària catalana* (Barcelona 1977).

4. Vegeu LORETO BUSQUETS, *op. cit.*, 517, 536.

(< **undecumque*). L'invent, sens dubte irreflexiu, va fer forrolla, era una felïç rima rara per a un poeta noucentista, es veié incorporat al Diccionari normatiu i ha arrelat tan fort que resulta encara avui impossible de no sorprendre'l, bellugant la cua, en bons escriptors i fins i tot en les definicions dels mots encreuats de Tísner.⁵

El redreçament lingüístic, doncs, comportava un perill: el de caure en el caos o, si més no, en la simple arbitrarietat. Què s'esdevenia? L'explicació, al meu entendre, és prou simple. Cap de les figures esmentades —tret, òbviament, de Pompeu Fabra— no era un lingüista o un filòleg professional: ni Verdaguer, ni Maragall, ni Costa i Llobera, ni Guerau de Liost, ni Carner. En el camp de la literatura ocupa cadascun d'ells un lloc de gran fet, peculiar, paradigmàtic. L'únic que, al meu entendre, havia de combinar, fins a llur radical fusió, el fet literari, concebut com un afer substancial, amb el fet lingüístic i la seva responsabilitat era Carles Riba. Gràcies a la seva obra —i, lògicament, no sols a la seva—, s'havia de posar terme a la gratuïtat, a la ingenuïtat, a una mena d'escaquisme lingüístic que hauria establert un divorci definitiu entre l'escriptor i el poble, entre el productor i el consumidor.

M'estic referint a un procés lent, complex, sovint polèmic, que ocupa tota la vida d'aquest «home essencial», com l'ha definit Joan Ferraté.⁶ Fóra molt útil i alligador, per a capir-lo en tot el seu abast, un estudi minuciós de l'evolució de la llengua de Carles Riba a través de tots els seus escrits, en prosa i en vers, des de la seva naixença al món de les lletres fins als últims anys, sobretot a través de les seves dues versions de l'*Odissea*. Les nostres sorpreses, ara i adés negatives, serien constants. No endebades la seva obra coincideix, en bloc, amb la difícil i controvertida etapa de la nostra codificació lingüística. Ens caldria posseir aquest estudi, tan escaient per a una memòria de llicenciatura i fins per a una tesi doctoral. Em permeto de proposar-lo des d'aquí als actuals departaments de Llengua Catalana, als quals ja som deutors de tantes i tan interessants monografies publicades o malauradament encara inèdites.

Per la meua banda, m'haig de limitar ara, en el present report, a puntualitzar uns quants aspectes de la responsabilitat lingüística de Carles Riba durant els anys, en què el vaig tractar, de la seva maduresa. Són

5. L'aventura del mot-fantasma ha estat prou explicada per FRANCESC DE B. MOLL, DCVB, X, 327-328, s. v. *tocom*; cf. VIII, s. v. *ontocom*.

6. JOAN FERRATÉ, *Un home essencial*, «La Vanguardia», 10-VII-1984, pàg. 41.

punts o circumstàncies que afecten dues directrius: la teòrica i la pràctica.

Es cert, pel que fa a la teoria lingüística, que Carles Riba no exposà, que jo sàpiga, en cap assaig o memòria, d'una manera explícita i detallada, els resultats de la seva experiència ni els principis de la seva ciència tan extensa com profunda. Trobem, això sí, al llarg dels seus articles crítics, no poques al·lusions al fet lingüístic o al «gran tresor idiomàtic» que ens és lliurat «per a viure i per a morir»: l'ambició de forjar-nos una «llengua comuna clara i apta, indefinidament disponible», el «col·lectiu cabal d'una gramàtica regulada i d'un lèxic matisat i precís, conjuntament amb el meravellós superflu de la creació dels poetes»;⁷ o bé l'ar-replega, a Catalunya, en l'obra lírica, d'un «tresor d'experiències del llenguatge i de la sensibilitat utilíssim, si no indispensable, per a la creació novel·lística»;⁸ o, en fi, els seus comentaris al concepte de «llengua moderna» formulat per Pompeu Fabra.⁹

Malgrat tot, encara que maldéssim per espigolar en la seva obra totes les referències al problema exclusivament lingüístic, el balanç fóra més aviat precari i, per força, incomplet. Ell mateix devia adonar-se'n; i, impellit per la seva vocació, pel seu *ostinato rigore*, davant la veritable natura de la llengua nacional, ens en donà, finalment, un esquema insuperable, el 1954, en el Prefaci a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra.¹⁰ Crec que aquest estudi, tan lúcid i altament meditat, no ha estat prou agraït, especialment pels joves. La mateixa actitud de Riba davant la genial ambició de Fabra d'atènyer la creació, «noblement folla», d'una llengua comuna escrita el defineix de mig a mig. Mai no s'havia presentat una fusió tan íntima de la disciplina filològica —de «la tasca del gramàtic i del lexicògraf»— amb «les maneres honestes del gust». I aplico ara, confonent-los, les dues condicions tant a Fabra com a Riba. D'aquella fusió, tan difícil d'obtenir, en roman exclòs, si més no de moment, «tot allò que en una llengua és perifèric, especial, rar, merament savorós, repetició o pura excrescència», mentre que n'és una base essencial tot allò que, en una tria rigorosa, és avalat «ja pel que se'n diu el bon ús, literari o de parlar vivent».

7. CARLES RIBA, *Els poetes i la llengua comuna*, dins *Per comprendre* [= *Obres completes*, II (Barcelona 1967), 428-432].

8. CARLES RIBA, *Una generació sense novel·la*, dins *Els Marges* [= *Obres completes*, II, 314-320].

9. CARLES RIBA, *Pompeu Fabra*, dins *Escolis i altres articles* [= *Obres completes*, II, 84-86; de més a més, 87-89].

10. Reproduït en les *Obres completes*, II, 636-642.

Ens trobem, doncs, gairebé sense adonar-nos-en, en el punt immanent, més compromès, de la qüestió: el pràctic. Penso que, per a comprendre'l més bé, és preferible de deixar aquí de banda els textos originals, manuscrits, de Riba i d'acudir als textos d'altres plomes revisats per ell. Si em veig constret a penetrar així en un terreny singularment personal, espero que m'ho sabreu perdonar. Com és sabut, Carles Riba fou el revisor, al llarg d'una pila d'anys, de les traduccions del grec i del llatí que eren publicades dins la Fundació Bernat Metge. Cal advertir prèviament que, en aquestes edicions, la seva intervenció fou escassa o nul·la —si més no, pel que fa a les meves edicions— en la constitució del text i en l'aparat crític. La seva tasca, indiscutiblement important i meritosa, s'exercia sobre les traduccions; d'una manera més superficial, sobre les introduccions i les notes. No puc referir-me, d'altra banda, sinó incidentalment, al seu increïble rigorisme enfront dels passatges obscurs i, primer que res, homosexuals. Hom podria pensar en una mena d'afer patològic: impassible davant la falsa imatge que d'aquesta manera s'oferia de l'antiguitat clàssica, els suprimia sense contemplacions. Ell mateix, repetixo, sota la seva exclusiva responsabilitat. No es tractava, segons que he pogut comprovar, de cap temor a un cop de crossa episcopal, com maliciava Joan Estelrich, que era el qui menys s'ho podia empassar.

Prou sé que aquest criteri radical —que tant m'havia d'enutjar en l'edició de Marcial— és un fenomen pròpiament extralingüístic, però potser no ho era per a Carles Riba, massa entossudit, qui sap, a no «entelar» o «envilir» la dignitat de la nostra llengua amb mots o conceptes dissonants, indecents. La seva funció de revisor dins el *corpus* cambonià era acomplerta amb perspicàcia, escrupolositat, rigor i perseverança, com si es tractés de textos personals. Mereixia sempre la nostra reconeixença; rarament era motiu de discussió.¹¹ S'estenia tan aviat a algun gir sintàctic, incorrecte o no prou reeixit, com a particularitats morfològiques i sobretot lèxiques. Si de vegades eren rectificacions de simples badades o inadvertències, més sovint suposaven un reflex del seu gust particular lligat al deler d'aconseguir, per damunt de tot, a totes passades, un llenguatge vivent, fresc, bategant, normalitzat. De fet, prosseguia Carles Riba, amb les seves normes directives, la mateixa ruta, perfeccionant-la, que des d'un principi havia caracteritzat la missió i les aspiracions de la Fundació Bernat Metge. És un principi que no pas tothom

11. Vegeu MIQUEL DOLÇ, *Carles Riba dins el món clàssic*, «Germinabit», núm. 65 (agost-setembre 1959), 44-46.

ha volgut acceptar. Tinc memòria d'haver llegit en un diari de Mallorca, durant els meus estudis de batxillerat, un article d'un dels germans Villalonga —Miquel o Llorenç, tant se val— en el qual era descrita en estil frívol la biblioteca del Círculo Mallorquí: també s'hi troben, venia a dir, en un prestatge els volums de la Fundació Bernat Metge, que pocs socis consulten, amb un català de més mal entendre que no pas l'original grec o llatí. I això ho afirmava, per si no fos prou, un senyor —fos Llorenç o Miquel— que no sabia ni llatí ni grec.

Bé, allunyem-nos d'aquesta mena de rampells irresponsables. No val la pena d'encaparrar-s'hi. L'única cosa important consisteix, per a nosaltres, en el fet que amb l'ajut d'un inventari, ben classificat, de les esmenes i dels retocs introduïts per Carles Riba en els nostres textos podríem obtenir una suma, prou suggestiva, de les seves normes i preferències lingüístiques. Aquí només hi puc al·ludir molt succintament mitjançant uns quants exemples triats a l'atzar, segons els antulls del record. En els camps sintàctic i morfològic, Carles Riba preferia, d'una manera sistemàtica, l'anteposició del pronom feble al pretèrit perifràstic, així com les formes diguem-ne primàries del perfet d'indicatiu dels verbs terminats en «àixer» o «éixer»: així, doncs, «li van donar la mà» / «hi vaig anar», en comptes de «van donar-li la mà» / «vaig anar-hi», o «naixé» en lloc de «nasqué». Més extremada era, encara, l'acció del mestre en l'elecció del lèxic: mots com «nau», «au», «cada u» / «cada un», «ací», «puix que» i «car», «avesar» o «triar» eren sacrificats a costa de «vaixell», «ocell», «cadascú» / «cadascun», «aquí», «perquè», «acostumar» o «escollir». Hom notava així mateix en les seves esmenes algun titubeig, especialment en l'ús de «per» i de «per a», que avui no m'explico. La seva intervenció s'ampliava fins i tot a la puntuació i als signes admiratius i interrogatius: d'ell, sobretot, hem après, i el mantenim, l'ús del punt admiratiu només al final de la frase, i el del signe interrogatiu al començament i a la fi de la proposició, encara que aquesta només consti d'una sola paraula.

Cal precisar i proclamar que Carles Riba, en la seva penosa tasca de revisor, tan desdenyada —a tort— per molts dels nostres escriptors i escriptorets, no adoptava, llevat de casos especials, una actitud massa autoritària. S'assemblava, en aquest punt, a Pompeu Fabra, el qual acceptà, com deia el mateix Riba, «una missió de salut per als seus», gairebé sempre a manera de proposta, de consell, de suggeriment. D'on la seva constant obertura a la discussió amable, fins i tot a la negociació. Em permeté de bon grat, posem per cas, l'ús de l'adjectiu «llépol», tan viu a Mallorca i present al Fabra, en comptes de «llaminer»; o es molestava a

escriure'm una carta de dos fulls per justificar la traducció de *cena* per «sopar», quan, segons des de quins punts de vista, l'àpat romà equivaldria al nostre «dinar». De bell nou, el do natiu del bon gust, aliat amb certes convencions socials, li tancava la porta a tot capteniment demagògic o autocràtic; sabia acceptar el dubte i, especialment, el compromís. Basti esmentar, en aquest sentit, la seva discussió acadèmica amb Ruyra a propòsit de la invencible repugnància d'aquest per les desinències dels noms propis grecs o llatins en *-os* i *-us* (que, en tot rigor, no són tals desinències). Ho conta el mateix Riba en un passatge saborós: «“No em sonen català”, insistia [Ruyra]. “Ni cal, perquè no es tracta de noms catalans”, li objectàvem. Vaig recórrer a una mena d'argument revulsiu: “Si suprimim sempre el *-us*, ¿què en resultarà llavors de Brutus, de Pae-tus, dins un text històric? ¿Direm: *Tu també, Brut?* —*Té, Pet, no fa mal?*”».¹²

Malgrat tot, haig de reconèixer que en alguna ocasió Carles Riba sofria, potser per causa d'un bloqueig o d'un tic mental que el marcava, una mena de ceguesa momentània: es resistia a l'evidència. Em costà un ull de la casa de fer-li acceptar la paraula «rètor», tan transparent com necessària. Li vaig fer entenent un altre dia que la fórmula «vegi's», habitual per a les referències bibliogràfiques en les notes de la Fundació Bernat Metge, no era sinó un calc de l'espanyol *véase*: calia decidir-se pel català «vegeu». Somrigué, es mostrà perplex, i em posà un parany. No gosà corregir-me «vegeu» per «vegi's»: es decidí, de moment, a disfressar la meua proposta sota l'abreviatura «veg.», que tant pot significar «vegi's» com «vegeu». D'aquestes indecisions al simple caprici o, més encara, a la relliscada hi ha un ram d'escala imperceptible. No vull retreure formes com «ApoHó» o «Cupidó» (per «ApoHo» i «Cupido»), que ningú no m'ha sabut dir d'on sortiren i que no puc atribuir a Carles Riba, però sí que vull recordar el canvi gratuït d'accentuació que el mestre assignà, vers el final dels seus dies, a «Edip» convertint-lo en «Edip» perquè, segons que tinc entès, aquesta forma li agradava més. Esdevenim així en la simple badada. N'hi ha una de flagrant al Prefaci a la segona edició de les *Elegies de Bierville*,¹³ en intentar reproduir una antiga màxima: «Esdevine el que ets», amb el fals imperatiu «esdevine» per «esdevén». L'amic Ramon Aramon i Serra li ho féu avinent amb cortesia, limitant-se a assenyalar-li amb el dit aquell presumpte imperatiu. Carles Riba hi

12. CARLES RIBA, *Obres completes*, II, 700-701.

13. 1949. L'errada es repeteix en les seves *Obres completes*, I, 215.

caigué a l'acte i féu aquella cara de prunes agres que solia adoptar, malgrat la seva coneguda tímidesa, en els moments de contrarietat i d'irritació. El seu gest equival a una correcció textual que cal tenir present, corregint la badada, en una edició crítica del llibre.

Vet aquí, doncs, com Carles Riba, sempre obsessionat pel progressiu i indefugible assoliment d'una noble llengua comuna escrita, va contribuir, com a escriptor i com a filòleg, a perfeccionar la tasca dels seus predecessors i ens deixà ben traçat, a despit de les seves esporàdiques limitacions humanes, un programa, sempre en curs de creació, d'estudis, de treballs, d'exigències. Somnià sempre, com Fabra, la «futura forma ideal de la llengua»; i, com Fabra, es va fer estimar «pel mateix amor d'ella, pel que obscurament es volia de perfecció, d'ordre, de goig i en certa manera de luxe en ella».¹⁴ Aquest somni i aquest amor són, avui i per sempre, la nostra herència més sagrada, inviolable.

MIQUEL DOLÇ

14. CARLES RIBA, Prefaci a la segona edició del *Diccionari Fabra*, XIV [= *Obres completes*, II, 639].